

**Особливості формування професійної самосвідомості майбутніх психологів
засобами особистісно-орієнтованих технологій**

**Особенности формирования профессионального самосознания будущих
психологов средствами личностно-ориентированных технологий**

Ярослава Катюк,

Ярослава Катюк

Yaroslava Katiuk

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Орієнтація України на входження в європейський науковий та освітній простір актуалізує проблему модернізації змісту освіти як у вищих навчальних закладах, так і в закладах післядипломної освіти. Умови сьогодення висувують особливі вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів: вони мають бути готові до змін, бути професійно гнучкими, мобільними й активно пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперативно управляти швидкоплинними інформаційними процесами, бути активними та прагнути до професійного самовдосконалення.

Нова парадигма освіти насамперед має справу з індивідуальністю, самобутністю особистості, оскільки індивідуальність є головним принципом етики й повинна виступати основним методологічним положенням у вихованні. Тому в нових умовах реформування системи освіти пріоритетне місце належить особистісно-орієнтованому навчанню, що виходить із самої цінності, духовності та суверенності особистості.

Результати психолого-педагогічних та соціологічних досліджень свідчать, що необхідно перебудовувати систему навчання ВНЗ і закладів післядипломної педагогічної освіти на принципах гуманізму, демократичності, особистісній

спрямованості, пріоритетності загальнолюдських цінностей та вільному розвитку особистості.

За таких обставин особистісно-орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів набувають особливого значення, оскільки вони спрямовані на формування особистості студентів у процесі навчання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що сучасна система післядипломної педагогічної освіти поступово переорієнтовується на розвиток особистості майбутнього фахівця. Однак цьому процесу бракує цілеспрямованості та науково-методичного забезпечення. Тому процес “особистісної” перебудови навчально-виховного процесу у закладах післядипломної педагогічної освіти відбувається спонтанно, повільно, неефективно. У зв'язку з цим педагоги все помітніше усвідомлюють гостру потребу в створенні та реалізації особистісно-орієнтованого підходу до студента як одного з чинників розвитку його професійної самосвідомості. Такий підхід має сприяти більш цілеспрямованому, гармонійному розвитку майбутнього психолога як творчого, професійнодіючого фахівця.

Визначаючи теоретичні й методичні основи особистісно-орієнтованих засад навчання студентів, доцільно базуватись на певних наукових положеннях щодо формування цього підходу в психології та педагогіці; на результатах психологічних досліджень особистості.

Наукові передумови виникнення особистісного підходу поступово визначались у дослідженнях особистості в різних її аспектах, що були проведені представниками класичної психології (Б.Г.Ананьєв, О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, У.Джемс, З.Фрейд, В.Г.Ковальов, О.М.Леонт'єв, В.С.Мерлін, В.Н.М'ясищев, Ж.Піаже, С.Л.Рубінштейн, І.О.Сікорський, К.Юнг та багато інших).

Сучасні вимоги до формування особистісного підходу поступово визначались у дослідженнях таких вчених, як К.О.Абульханова-Славська,

О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, В.В.Давидов, В.О.Моляко, І.С.Якиманська та інші.

У спеціальній галузі психології і педагогіки трудової і професійної підготовки важливі передумови становлення особистісного підходу розроблялись у дослідженнях А.М.Алексюка, Г.О.Балла, І.А.Зязюна, В.А.Козакова, Г.С.Костюка, С.Д.Максименка, Н.Г.Ничкало, В.А.Семиченко, О.М.Пехоти, Л.П.Пуховської, В.В.Чебишевої.

Проте, аспекти розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами особистісно-орієнтованих технологій не були предметом дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідним положенням в організації особистісно-орієнтованих засад навчання є визнання студента головною дійовою особою процесу навчання, учасником педагогічної взаємодії, яка сприяє співробітництву викладача і студента, забезпечує максимальне врахування суб'єктивного досвіду студента, розкриття творчих сил та потенційних можливостей його особистості, розвиток індивідуальних здібностей; свободу вибору змісту, форм і методів навчання, темпу засвоєння матеріалу, способів контролю; спрямування форм, методів і технологій навчання на самовираження та самореалізацію особистості майбутнього фахівця.

Реалізацію розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів ми пропонуємо реалізовувати на особистісно-орієнтованих засадах у вигляді варіативного спецкурсу «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти».

Процес навчання даного спецкурсу відбувається в *очно-дистанційній формі навчання*.

На першому – *очному етапі* – навчання (сесії) – студенти відвідують аудиторні лекційні заняття (4 год.). На лекції повідомляється необхідний об'єм навчального матеріалу, окреслюються проблемно-дискусійні питання тем

спецкурсу, даються методичні вказівки і поради щодо самостійного вивчення матеріалу. На цьому етапі студенти отримують конкретні завдання з підготовки до семінарсько-практичних занять і заходів до поточного контролю. Лекції проводяться з використанням як традиційних, так і нетрадиційних форм і методів навчання. Разом з проведенням лекційного заняття здійснюються групові і індивідуальні консультації.

Особливістю навчання на очному етапі є наступні положення:

- 1) викладач орієнтується на діалоговий стиль спілкування зі студентами;
- 2) враховує попередній досвід студентів і допомагає його використовувати, тобто спочатку визначає стартовий рівень, наявні як професійні, так і ті непрофесійні знання та вміння, які можна інтегрувати в професійні з подальшою перспективою трансформації професійної самосвідомості майбутніх психологів;
- 3) викладач має бути готовим до того, що хтось зі студентів у певному питанні виявиться компетентнішим за нього, а також враховувати побажання студентів щодо методів навчання;
- 4) оскільки викладач працює зі студентською групою (самі студенти різні за віком, рівнем освіти, досвідом тощо), він повинен володіти різними педагогічними методами та прийомами, щоб забезпечити особистісно-орієнтований підхід до кожного студента, надати йому необхідну допомогу;
- 5) викладач працює в одній команді з іншими педагогічними працівниками, орієнтуючись на кінцеву мету навчання.

Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що в професійній діяльності особливе місце займає мотивація, система пізнавальних потреб, ставлення до одержуваної інформації. Зрозуміло, що традиційні форми навчання (зокрема, лекція, усе ще залишається найпоширенішим методом навчання) не в повному обсязі відповідає зазначеним вимогам. Заслужують на увагу сучасні педагогічні технології навчання дорослих студентів, що враховують особливості цієї категорії осіб і спрямовані на їх активну участь у навчальному процесі. Застосування цих технологій сприяє поліпшенню якості

навчання, підвищенню включеності в професію та конкурентоспроможності майбутніх психологів.

Високим рівнем активності студентів характеризуються проблемні, творчі, дослідницькі, ігрові технології. Від традиційних вони відрізняються не лише методикою викладання, а й високою ефективністю навчального процесу, оскільки дають змогу розвивати у студентів спеціальні навички (здатність до соціальної інтеграції та компромісів, уміння приймати самостійні рішення, вирішувати конфлікти тощо), підвищувати мотивацію та самосвідомість майбутніх психологів, закріплювати теоретичні знання на практиці.

Саме такі форми і методи навчання доцільно реалізовувати на другому (дистанційному етапі) та на третьому (очному).

Другий *дистанційний етап* (керована самостійна робота) виступає завершальним етапом розв'язання завдань, які розглядалися на лекціях спецкурсу.

Самостійна робота з розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів припускає подальше доопрацювання конспектів лекцій, укладання термінологічного словника до теми. Студенти готуються до семінарсько-практичних занять, готують доповіді, виконують тестові і індивідуальні творчі завдання.

На цьому етапі викладач поводить *індивідуальні консультації*, у тому числі, за допомогою інформаційно-комунікативних засобів. На консультаціях уточнюється організація самостійної роботи.

При дистанційному навчанні студент і викладач-консультант розділені в часі й просторі і спілкуються між собою переважно за допомогою інформаційно-комунікативних систем, що надають можливість кожному студенту оволодіти необхідними знаннями в результаті самоосвіти, незалежно від віку, місця проживання тощо. Головна ознака — широка самостійність студентів у визначенні змісту, форм, методів і режиму навчання. Дистанційне навчання задовольняє вимоги студентів на основі самоосвіти, саморегуляції та самоконтролю.

Дистанційне навчання зорієнтоване на забезпечення максимальної доступності і зручності з урахуванням на всіх етапах пріоритетних інтересів студентів. Розвиток дистанційного навчання у перспективі може давати змогу студентам одержувати доступ до міжнародних професійних матеріалів.

Такий вид навчання має особистісну орієнтацію – у його процесі студент формує власний професійний досвід, що впливає на ефективність навчання. Серед переваг дистанційного навчання у загальному плані можна назвати такі:

1) гнучкість, що реалізується через вільний вибір термінів, змісту, форм і методів, режиму навчання та рівня знань;

2) індивідуалізація навчання, спрямована на особистісно-орієнтований підхід до студентів, урахування їх навичок, досвіду, знань, віку, здібностей, мотивації до навчання, а також на актуалізацію їх пріоритетних інтересів;

3) орієнтування на кінцевий результат;

4) диверсифікація — розширення освітніх програм і систем навчання, що забезпечує збільшення переліку, зміну характеру і змісту освітніх послуг;

5) універсальність, тобто можливість використання технології відкритого навчання усіма навчальними закладами, установами та організаціями;

6) економічна ефективність (встановлено, що вартість відкритого навчання на 15–75% нижча за вартість традиційного залежно від професії, спеціальності).

На *третьому очному етапі* (сесії) – студенти відвідують семінарсько-практичні заняття (з використанням нетрадиційних форм і методів навчання), складають залік.

Робоча навчальна програма «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» складається з трьох *модулів*.

Змістовий модуль 1. Сутність та особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів

Методичні вказівки

У процесі вивчення даної теми важливо зрозуміти особливості професійної самосвідомості майбутнього психолога як механізму розвитку професіоналізму, професійної компетентності; розглянути її структуру, осмислити проблеми професійного становлення.

Однією з вагомих проблем, що має бути розв'язаною при вивченні даної теми є термінологічна плутанина при використанні понять щодо професійної самосвідомості. Студенти мають чітко зрозуміти, що таке «свідомість», «самосвідомість», «професійна самосвідомість», «професіоналізм», «професійна компетентність», а також споріднені поняття «самопізнання», «саморозуміння», «самоактуалізація», «саморегуляція» тощо.

На лекції доцільно познайомити студентів із становленням «Я-концепції» майбутніх психологів, коротко описати її особливості; визначити ступінь готовності майбутніх психологів до розвитку професійної самосвідомості. Для кращого сприйняття навчального матеріалу можна провести її у формі презентації. Практичне заняття можна присвятити детальнішому обговоренню проблем особистісно-орієнтованого навчання в контексті розвитку професійної самосвідомості; переваг і недоліків інформальної освіти; актуальність неперервної освіти в умовах сьогодення; провести діагностику розвитку професійної самосвідомості за допомогою психодіагностичних методик. На самостійну роботу доцільно винести докладнішу інформацію про вплив професійного самовдосконалення на розвиток особистості; порекомендувати студентам ознайомитись із спеціалізованою літературою.

Термінологічний словник

- *Професійна самосвідомість* – це складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності, тобто усвідомлене ставлення людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки.

- *Професійне самовизначення* – активне визначення людиною свого місця у професійній сфері. П.с.розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості, пронизує весь життєвий шлях людини: від

виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності. Переломним моментом цього процесу у житті є вибір професії. За часом він звичайно збігається з закінченням школи і тісно пов'язаний з попередніми етапами професійного самовизначення.

- *Інформальна освіта* є загальним терміном для освіти поза межами освітнього середовища: індивідуальна пізнавальна діяльність (не обов'язково цілеспрямована); спонтанна освіта, яка реалізується через активність студентів у соціумі; професійне спілкування; відвідування майстер-класів, засоби масової інформації тощо.

Питання для письмових есе чи усного обговорення

1. Чи вважаєте Ви розвинену професійну самовідомість як нагальну потребу для професіонала чи, навпаки, насильно нав'язаним нововведенням? Спробуйте обґрунтувати свою позицію.

2. Чи погоджуєтесь Ви з названими перевагами і недоліками формальної та інформальної освіти у становленні розвитку професійної самосвідомості майбутнього психолога? Доповніть наданий перелік.

3. Чи знаходите ви досить повним перелік критеріїв і чинників розвитку професійної самосвідомості? Спробуйте ранжувати їх за принципом пріоритетності. Доповніть цей перелік у разі потреби.

4. Від яких особистісних установок залежить розвиток професійної самосвідомості фахівця?

Змістовий модуль 2. Шляхи розвитку професійної самосвідомості майбутніх засобами особистісно-орієнтованих технологій

Методичні вказівки

Зміст даної теми відображає прикладні аспекти розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно-орієнтованих засадах навчання.

Практичну частину можна провести у вигляді тренінгу з використанням інтерактивних методів навчання та на особистісно-орієнтованих засадах. Зокрема, можна запропонувати студентам скласти індивідуальну модель

професійної самосвідомості, визначити структурні компоненти, обговорити сучасні технології організації навчальної діяльності, можливості розвитку професійної самосвідомості в системі післядипломної педагогічної освіти та в контексті інформальної освіти; скласти карту самостійної роботи, змоделювати зміст індивідуально-професійного саморозвитку тощо.

Термінологічний словник

- *Індивідуально-зорієнтована організація навчального процесу* – така система навчання, що надає студентам можливість складання індивідуальних навчальних планів, вільного визначення послідовності освоєння дисциплін, самостійного складання особистих семестрових розкладів навчальних занять.
- *Асинхронна організація навчального процесу* – модель організації навчання за індивідуальним розкладом, що забезпечує тому, хто навчається, можливість освоєння навчального матеріалу в будь-який зручний для нього час.
- *Синхронна організація навчального процесу* – однакова для всіх студентів модель організації навчання, за спільним розкладом і з загальними вимогами.
- *Самостійна робота* – особлива форма організації навчання, що здійснюється без безпосередньої участі викладача і найчастіше - у позааудиторний час.
- *Індивідуально-консультативна робота* – форма організації навчання, як реалізується шляхом створення необхідних умов для виявлення й розвитку індивідуальних особливостей учнів, і проводиться у вигляді індивідуальних занять і консультацій.
- *Рефлексивне мислення* – в узагальненому сенсі розуміється як процес самопізнання суб'єктом свого внутрішнього світу, психічних актів і станів.
- *Комунікативна рефлексія* – розглядається в контексті соціальної перцепції та емпатії в спілкуванні; виступає як складова розвиненого спілкування та міжособистісного сприйняття.

- *Особистісна рефлексія* – визначення власних дій, образу власного «Я» як індивідуальності; аналізується в призмі проблем розвитку і корекції самосвідомості особистості і механізмів побудови Я-образу суб'єкта.

- *Інтелектуальна рефлексія* – розглядається в контексті організації когнітивних процесів переробки інформації й розробки засобів навчання вирішення поставлених завдань.

- *Самоставлення* – це важлива психологічна категорія, яка тісно пов'язана з пізнавальною та моральною сферами особистості й займає центральне місце в психологічній регуляції діяльності.

Питання для письмових есе чи усного обговорення

1. У чому, на Вашу думку, полягає різниця між рефлексивною культурою і рефлексивною компетентністю?

2. Чи вважаєте Ви за необхідне розвивати позитивне ставлення до себе як до майбутнього психолога? Опишіть бажане співвідношення особистісних та професійних якостей психолога.

3. Чи підтримуєте Ви доцільність здійснення професійної саморегуляції? Обґрунтуйте свою думку.

4. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що розвиток професійної самосвідомості відбувається за умов внутрішньої позитивної готовності?

У робочій навчальній програмі спецкурсу представлені завдання і методичні вказівки щодо самостійної роботи студентів за типами:

1. *Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ)* – анотація рекомендованої літератури, складання термінологічного словника, опис проблемних ситуацій).

2. *Самостійна робота з практичних завдань та з підготовки до семінарсько-практичних занять (СПІЗ)* – самостійне позааудиторне практичне виконання завдань для засвоєння навчального матеріалу (аналіз і вирішення проблемних; виконання вправ; проектна діяльність; психодіагностика, самодіагностика, аналіз результатів).

Проблемні ситуації розробляють таким чином, щоб студенти опинилися в умовах необхідності практичного використання набутих знань та вмінь; мали змогу з'ясувати суперечності між теоретично можливим шляхом вирішення завдання і його практичною нездійсненністю чи недоцільністю; змушені були вибирати правильне рішення з кількох запропонованих; усвідомили, що наявних у них знань і вмінь недостатньо для виконання поставленого завдання.

Проблемний спосіб навчання передбачає такі етапи подання інформації для подальшого опрацювання на дистанційному етапі: підготовка проблеми і розкриття основних протиріч, що виникають у процесі її вирішення; формування гіпотез, їх обговорення, наведення теоретичних міркувань і експериментально одержаних даних на їх підтвердження чи спростування; знаходження правильної гіпотези, обґрунтування її за допомогою теоретичних аргументів або експериментальних даних.

Проектна діяльність — це навчання, максимально наближене до професійних умов. Студенти об'єднуються в невеликі групи для вирішення поставленої проблеми. Вони самі розподіляють між собою роботу на дистанційному етапі, спільно планують представлення результатів на третьому очному етапі (сесії). Порівняно з іншими цей метод має низку очевидних переваг, оскільки студенти сприймають навчання як реальний процес — можуть мобілізувати свої ресурси, запропонувати оригінальне вирішення проблеми, обмінятися досвідом, навчатись одне в одного.

Вправи на прийняття рішень готують студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності. Це підвищує рівень їх професійної підготовки і сприяє успішному розвитку кар'єри. Для виконання вправ створюють ситуації, що так чи інакше моделюють умови роботи в ситуації «психолог-клієнт». Такі ситуації можуть бути змодельовані в технологічних завданнях. Вивчивши умови завдання, студент повинен встановити проблему, визначити її можливі причини, знайти рішення та описати дії щодо усунення порушень у цьому конкретному випадку. Слід зауважити, що завдання може мати кілька варіантів вирішень, однаково близьких до оптимального.

Дискусія, обговорення. Суть цієї навчальної технології полягає в тому, що викладач пропонує дві протилежні точки зору на одну й ту саму проблему, а студенти мають обґрунтувати одну з них на власний вибір. У процесі дискусії студенти вільно обмінюються думками, висловлюють та захищають свою точку зору. Роль викладача полягає в тому, щоб підтримати дискусію, розкриваючи, уточнюючи ті чи інші аргументи, ставлячи додаткові запитання. Студенти повинні не лише обґрунтувати свою позицію, а й аргументовано спростувати протилежну. Вихідним матеріалом для дискусії можуть бути статті в ЗМІ, телепередачі тощо.

Усі міркування мають бути підготовлені на третій очний етап навчання. Викладач виступає із заключним словом, у якому звертає увагу на правильні твердження, аналізує та доводить помилковість інших. Проводити дискусію найліпше після вивчення спецкурсу.

Завдяки партнерському, діалоговому стилю навчання викладач створює атмосферу жвавого обговорення проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів, під час якого:

- 1) спілкування не залишається формальним, студенти починають краще розуміти одне одного;
- 2) розвивається взаємоповага і готовність іти назустріч;
- 3) дискусія стає відвертішою, що сприяє швидкому вирішенню проблеми;
- 4) значно підвищується активність і мотивація студентів.

У спецкурсі визначено форми та методи особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів (евристична бесіда, дискусія, аналіз ситуацій, пошуково-дослідницька діяльність щодо професійного самовдосконалення, тренінг, творчий проект; технологічні прийоми: нетрадиційне привітання та повідомлення теми, обговорення плану заняття, змагання, жарт, художнє слово; педагогічні технології: творчого розвитку, індивідуалізації і диференціації навчання; створення ситуації успіху, ситуації вибору, опора на суб'єктивний досвід студента).

Розроблений спецкурс спрямований на оволодіння майбутніми студентами професійними знаннями й уміннями, формування позитивного ціннісного ставлення до себе та до майбутньої професійної діяльності, розвиток професійно значущих якостей, готовність до професійного самопізнання і т.д.

ВИСНОВКИ

Системний аналіз розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів засобами особистісно-орієнтованих технологій показує, що у їхній основі лежать глибоко гуманістичні положення, серед яких – визнання самобутньої цінності майбутнього психолога, його прав на волю й гідність як неповторної індивідуальності; розуміння його внутрішнього світу; взаємопроникнення у світ думок, почуттів та переживань; пізнання особистості майбутнього психолога, сфери його інтересів, смаків, індивідуально-психологічних особливостей, здібностей та нахилів; віра у його творчі здібності, прагнення їх розкрити й реалізувати в процесі післядипломної педагогічної освіти; орієнтація на цілісний розвиток особистості, її повне саморозкриття, готовність до свідомого життєвого і професійного самовизначення; відмова від будь-якого насильства, примусу, покарання; побудова відносин між викладачем-андрагогом та студентом на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Вищезазначені характеристики особистісно-орієнтованих засад є теоретичною основою професійної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти і передумовою розвитку їх професійної самосвідомості в процесі навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А.Климов. – Ростов на Дону : Феникс, 1996. – 509 с.

3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М. : Прогресс, 1975. – 304 с.
4. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания : теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И.В.Орлова. – СПб. : Речь, 2006. – 128 с.
5. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента : учеб. пособие. – 2–е изд. / Под ред. Б.Д. Парыгина. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 352 с.
6. Семиченко В.А. Психология личности / В.А.Семиченко. – К. : Издатель Ешке А.Н., 2001. – 427 с.
7. Соціально-психологічні чинники мотивації професійного вдосконалення особистості керівних кадрів освіти : науково–методичний посібник / М.Й.Боришевський, В.А.Семиченко, О.І. Бондарчук та ін. – К. : Логос, 2005. – 128 с.
8. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г.Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
9. Столин В.В. Самосознание личности / В.В.Столин. – М. : Изд-во Московского Университета, 1983. – 286 с.
10. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога : підруч. / Чепелева Н.В. / Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
11. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного обучения / И.С.Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с.